

УДК 328.188(477):342.51

DOI 10.31732/2708-339X-2026-20-A2

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Корнієнко О.О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30–32, Україна, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

POLITICAL OPPOSITION IN UKRAINE: LEGAL STATUS AND INSTITUTIONAL CHALLENGES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Korniyenko O.O.,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
of the Department of Theory and History of State and Law,
“KROK” University,
Kyiv, Tabirna St., 30–32, Ukraine, 03113
e-mail: KorniyenkoOO@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9585>

Анотація. У статті проведено комплексний науковий аналіз інституту політичної опозиції в Україні в контексті забезпечення принципу політичного плюралізму та демократичного розвитку держави. Актуальність дослідження зумовлена наявною правовою прогалиною в українському законодавстві: попри конституційне закріплення ідеологічної багатоманітності, термін «політична опозиція» позбавлений прямої дефініції та системної нормативної регламентації. Це створює ризики формалізації опозиційної діяльності та обмеження її контрольних функцій. Автором досліджено наукові підходи до трактування сутності опозиції як легальної форми протидії офіційному політичному курсу, що ґрунтується на засадах альтернативності та конструктивної критики.

У статті здійснено ретроспективний огляд законодавчих ініціатив, починаючи з 2005 року, що пропонували різні моделі інституціоналізації опозиції. У роботі детально розглянуто еволюцію підходів до визначення статусу парламентської меншості: від спроб прийняття окремого профільного закону до намагань інтегрувати відповідні норми безпосередньо в Регламент Верховної Ради України. Особливу увагу приділено аналізу причин, через які жодна з вказаних ініціатив не набула чинності, серед яких виділено відсутність політичної волі владних еліт та брак консенсусу щодо обсягу прав опозиційних сил. Досліджено специфіку функціонування опозиції в умовах воєнного стану та сучасні виклики для демократичного дискурсу.

Висвітлено сучасний стан проблеми крізь призму виконання рекомендацій Місії Європейського парламенту (Дорожньої карти Пета Кокса), що є критично важливим для євроінтеграційного поступу України. Доведено, що ефективна політична опозиція є не лише інструментом критики, а й фундаментальним механізмом стримувань і противаг, який гарантує альтернативність політичного курсу та прозорість діяльності суб'єктів владних повноважень. Резюмується, що створення дієвих правових гарантій, зокрема права на участь у керівництві парламентськими комітетами та легітимізацію опозиційного уряду, є запорукою стійкості демократичних інститутів, посилення парламентського контролю та запобігання монополізації влади в Україні.

Ключові слова: політична опозиція, політичний плюралізм, парламентська меншість, законодавчі ініціативи, Регламент Верховної Ради України, правовий статус, демократичні інститути, інституціоналізація, парламентський контроль, євроінтеграційні реформи.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 17.

Abstract. *The article provides a comprehensive scientific analysis of the institution of political opposition in Ukraine within the context of ensuring the principle of political pluralism and the democratic development of the state. The relevance of the study is driven by the existing legal vacuum in Ukrainian legislation: despite the constitutional consolidation of ideological diversity, the term “political opposition” lacks a direct legal definition and a systematic regulatory framework. This creates risks of formalizing opposition activities and restricting its oversight functions. The author explores scientific approaches to interpreting the essence of the opposition as a legal form of counteraction to the official political course, based on the principles of alternativeness and constructive criticism.*

The article conducts a retrospective review of legislative initiatives since 2005 that proposed various models for the institutionalization of the opposition. The work examines in detail the evolution of approaches to defining the status of the parliamentary minority: from attempts to adopt a specific specialized law to efforts aimed at integrating relevant norms directly into the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine. Particular attention is paid to the reasons why none of these initiatives entered into force, highlighting the lack of political will among the ruling elites and the absence of consensus regarding the scope of rights for opposition forces. The specifics of opposition functioning under martial law and modern challenges to democratic discourse are also investigated.

The current state of the problem is highlighted through the lens of implementing the recommendations of the European Parliament Mission (Pat Cox’s Roadmap), which is critical for Ukraine’s European integration progress. It is proven that an effective political opposition is not only an instrument of criticism but also a fundamental mechanism of checks and balances that guarantees an alternative political course and transparency in the activities of public authorities. It is concluded that creating effective legal guarantees, including the right to participate in the leadership of parliamentary committees and the legitimization of the opposition government, is key to the stability of democratic institutions, strengthening parliamentary control, and preventing the monopolization of power in Ukraine.

Keywords: *political opposition, political pluralism, parliamentary minority, legislative initiatives, Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, legal status, democratic institutions, institutionalization, parliamentary oversight, European integration reforms.*

Formulas: *0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 17.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку української державності та її демократичних інститутів принцип політичного плюралізму є фундаментальною складовою конституційного ладу, що передбачає вільну конкуренцію політичних ідей, альтернативних політичних сил та можливість їхнього впливу на формування влади. Водночас реалізація цього принципу неможлива без наявності ефективно функціонуючої політичної опозиції, яка здатна виступати гарантом альтернативності політичного курсу, здійснювати контроль за діяльністю влади, пропонувати альтернативні підходи та формувати політичний дискурс.

Проте в українському конституційно-правовому просторі та політичній практиці існує значна кількість проблем: відсутність чітко визначеного правового статусу опозиції, недостатній рівень її інституціоналізації, нечіткість прав, гарантій та механізмів взаємодії з владними інститутами. Це породжує ризики формального існування опозиції без реального впливу на політичні процеси.

Аналіз останніх досліджень. У науковій літературі питання політичної опозиції в Україні досліджено досить широко, однак окремі аспекти й досі потребують подальшого наукового осмислення. О. М. Масловська у статті «Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці» аналізує генезу поняття «політична опозиція», його витoki в античному світі та формування у сучасній політико-правовій думці [1]. І. О. Поліщук у статті «Інститут політичної опозиції» досліджує сучасні тенденції розвитку цього інституту, зокрема в Україні, та підкреслює, що рівень його розвитку визначає потенціал демократизації політичного режиму [2]. У монографії за редакцією Ф. М. Рудича «Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами» проаналізовано формування влади та опозиції в Україні, їхню взаємодію, а також відповідні практики інших держав [3]. О. І. Зозуля у статті «Сучасний стан і проблеми правового статусу парламентської опозиції в Україні» зосереджує увагу на правовому статусі

опозиції, недоліках її інституціоналізації та відсутності чітких процедур формування парламентської опозиції [4]. З. Г. Шумейко у статті «Правові гарантії діяльності парламентської опозиції в умовах воєнного стану у 2022–2023 рр.» аналізує новітні виклики, пов'язані з функціонуванням опозиції в умовах воєнного стану [5].

Інші праці, зокрема «Інститут політичної опозиції в Україні» [6], «Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту» [7], «Політична опозиція: основні кваліфікаційні виміри» [8] доповнюють уявлення про історію становлення та розвиток цього інституту в українських реаліях.

Таким чином, наукова дискусія охоплює питання походження поняття політичної опозиції, природи цього інституту, нормативно-правового регулювання та інституціональних проблем в Україні. Водночас значна частина проблематики залишається недостатньо дослідженою, зокрема слабкість законодавчої регламентації, невизначеність правового статусу опозиції, відсутність ефективних механізмів її участі у владних процесах, а також недостатній рівень аналізу ролі опозиції у забезпеченні політичного плюралізму в українських умовах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Попри наявність значної кількості наукових досліджень, залишаються невирішеними ключові питання. Зокрема, в Україні відсутнє чітке законодавче визначення поняття «політична опозиція», а також не забезпечено належний рівень інституціоналізації цього інституту.

Недостатньо розробленими залишаються механізми правового забезпечення участі опозиційних сил у процесах здійснення влади, зокрема їх участь у керівництві парламенту, представництво в комітетах, а також реалізація права на ініціювання контрольних процедур щодо діяльності органів державної влади.

Метою статті є комплексний аналіз інституту політичної опозиції в Україні як гаранта реалізації принципу політичного плюралізму, з'ясування її поняття

та правового статусу, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання та практики діяльності опозиційних політичних сил.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі політична опозиція тлумачиться як інститут демократичної політичної системи, який виступає альтернативою правлячим силам, здійснює контроль за їх діяльністю та репрезентує іншу політичну позицію. Так, Т. Ткаченко визначає політичну опозицію як «легальну форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції й впроваджувати альтернативні пропозиції» [7].

У роботі Д. Зубрицької «Інститут політичної опозиції в Україні» зазначається, що політичну опозицію слід розуміти як «вияв соціального незадоволення, політичні рухи, які відстоюють альтернативні щодо правлячої політичної сили ідейні та політичні принципи і моделі розвитку, а також політичні партії, що не утворюють парламентської більшості і не підтримують урядовий курс» [6].

Щодо законодавства України варто зазначити, що в чинній Конституції України та інших нормативно-правових актах поняття «політична опозиція» прямо не визначене як окремий юридичний термін. Зокрема, Конституція України [9] містить положення про політичні партії (ст. 36) та політичну багатоманітність (ст. 15), однак не закріплює спеціального правового статусу опозиції.

Отже, можна констатувати, що нормативно-правове визначення терміна «політична опозиція» на рівні закону в Україні відсутнє, що, у свою чергу, створює правову невизначеність і ускладнює реалізацію її функцій у політичній системі.

За даними досліджень, уже в 2000-х роках у парламенті неодноразово реєструвалися законопроекти, спрямовані на врегулювання статусу опозиції. Це було зумовлено загостренням політичної конкуренції та посиленням протистояння між виконавчою владою та парламентськими силами.

Перші законодавчі ініціативи у цій сфері датуються 2005 роком. Так, 19 травня 2005 року було зареєстровано законопроект № 7469 «Про опозиційну політичну діяльність», авторами якого виступили народні депутати України М. Комар та Т. Чорновіл. Проект мав на меті визначення правових засад діяльності політичної опозиції, її прав та обов'язків, а також гарантій функціонування у політичній системі держави. Він передбачав інституціоналізацію механізмів стримувань і противаг шляхом закріплення за об'єднаною опозицією квот у керівництві парламенту (зокрема посади заступника Голови Верховної Ради України та голів третини комітетів), а також легітимізацію «тіньового Кабінету Міністрів» як консультативно-дорадчого органу. Проте цей законопроект не був прийнятий Верховною Радою України та не набув подальшого розвитку [10].

Наступним етапом стало внесення у 2007 році законопроект «Про парламентську опозицію» (реєстр. № 2885 від 12.01.2007), авторами якого були, зокрема, Ю. Тимошенко, В. Коваль, М. Комар та інші. У зазначеному проекті вперше було здійснено спробу комплексно врегулювати статус парламентської опозиції, визначити її права, гарантії діяльності та механізми участі у парламентському контролі. Зокрема, передбачалося надання права очолювати профільні комітети. Документ мав на меті впровадження європейських стандартів парламентської діяльності через процедурні гарантії для меншості та легітимізацію «опозиційного уряду». Він був прийнятий у першому читанні, що свідчить про певну політичну підтримку, однак у подальшому не був ухвалений у цілому та не набрав чинності [11].

У 2010 році законодавець здійснив спробу врегулювати статус опозиції шляхом внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Зокрема, 15 березня 2010 року було зареєстровано законопроект № 6193 (автори – М. Мартиненко та А. Матвієнко), однак він також не був підтриманий парламентом [12].

Подальший розвиток цієї тенденції відображений у законодавчій ініціативі

народного депутата України А. Яценюка щодо розширення прав парламентської опозиції. Відповідний законопроект було розглянуто 16 березня 2011 року, проте він не був прийнятий та був знятий з розгляду [13, 18]. Це свідчить про відсутність сталої політичної консолідації щодо необхідності нормативного закріплення статусу опозиції.

Після подій 2014 року питання інституціоналізації опозиції знову набуло актуальності. Було зареєстровано законопроект «Про парламентську опозицію» № 4494, який передбачав визначення опозиції як важливого елементу демократичної системи та закріплення її контрольних функцій щодо діяльності парламентської більшості та уряду. Законопроект був прийнятий за основу, однак у подальшому не був ухвалений як закон [14]. У 2019 році було зареєстровано законопроект № 1211-1 «Про парламентську опозицію», проте і він не був прийнятий [15].

11 березня 2020 року на сайті Президента України було зареєстровано електронну петицію № 22/088688-еп із вимогою прийняття закону про політичну опозицію відповідно до Конституції України. У петиції наголошувалося на необхідності наділення опозиції належними правами для забезпечення її конструктивної діяльності в парламенті. Хоча петиція не набрала необхідної кількості голосів, вона засвідчила наявність суспільного запиту на законодавче врегулювання цього інституту [16].

На особливу увагу заслуговує Розпорядження Голови Верховної Ради України № 431 від 24 листопада 2021 року «Про Робочу групу з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо внесення змін до законів України у сфері парламентського права» [17]. Хоча термін «опозиція» у цьому документі прямо не використовується, він має ключове значення у контексті реформування парламентського права.

Зокрема, у Рекомендаціях Місії Європейського парламенту (так звана «Дорожня карта Пета Кокса») наголошується на необхідності законодавчого

закріплення прав парламентської опозиції та створення належних умов для її діяльності. У цьому контексті створення відповідної робочої групи можна розглядати як важливий крок до формування системного правового регулювання статусу опозиції та забезпечення її реальної ролі у функціонуванні парламенту.

Висновки. Отже, у підсумку слід зазначити, що, незважаючи на конституційне закріплення принципів політичної багатоманітності та плюралізму, в українському законодавчому полі досі відсутнє пряме юридичне визначення поняття політичної опозиції. Це створює ситуацію правової невизначеності, за якої функціонування опозиційних сил залежить не від чітко встановлених правових норм, а від поточної політичної кон'юнктури та волі парламентської більшості.

Аналіз законотворчого процесу свідчить про сталий інтерес до нормативного врегулювання статусу опозиції, який, як правило, посилювався в періоди політичних криз. Водночас жоден із системних законопроектів не був ухвалений у цілому, що вказує на недостатній рівень політичної консолідації та небажання владних еліт обмежувати власні

повноваження через ефективні механізми стримувань і противаг.

Разом із тим реформування парламентського права в Україні на сучасному етапі нерозривно пов'язане з імплементацією рекомендацій Місії Європейського парламенту. Законодавче закріплення статусу політичної опозиції є не лише внутрішньою потребою демократизації держави, а й важливим міжнародним зобов'язанням України в контексті європейської інтеграції.

Ефективна реалізація принципу політичного плюралізму неможлива без надання опозиції реальних інструментів впливу та контролю, зокрема через забезпечення її участі в керівництві парламентом і парламентськими комітетами, а також інституціоналізацію таких форм, як опозиційний уряд.

Таким чином, лише перехід від декларативного визнання ролі опозиції до її чіткого нормативного закріплення та забезпечення процедурних гарантій діяльності здатен забезпечити трансформацію політичної опозиції з формального елементу політичної системи у дієвий інститут демократичного контролю та балансу влади.

Література:

1. Масловська О. М. Становлення поняття «політична опозиція» в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2012. Вип. 3 (34). С. 73–79.
2. Поліщук І. О. Інститут політичної опозиції. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 46–51.
3. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : монографія / за ред. Ф. М. Рудича. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 488 с.
4. Зозуля О. І. Сучасний стан і проблеми правового статусу парламентської опозиції в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 2. С. 21–27.
5. Шумейко З. Г. Правові гарантії діяльності парламентської опозиції в Україні (2022–2023 рр.). *Регіональні студії*. 2025. Вип. 41. С. 101–106. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.ua/archive/41/19.pdf> (дата звернення: 01.04.2026).
6. Зубрицька Д. Інститут політичної опозиції в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. Вип. 15. С. 141–144.
7. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 40–42. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8476c6de-db2e-41a6-b031-52e72f39ded2/content> (дата звернення: 01.04.2026).
8. Орловський В. Політична опозиція: основні кваліфікаційні виміри. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Вип. 192, т. 204. С. 41–42.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 01.04.2026).
10. У Верховній Раді України зареєстровано проєкт закону «Про опозиційну політичну діяльність», внесенний народними депутатами М. Комаром та Т. Чорноволом. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/4565.html> (дата звернення: 01.04.2026).
11. Проєкт Закону про парламентську опозицію від 12.01.2007 № 2885. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2885&skl=6 (дата звернення: 01.04.2026).

12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (щодо парламентської опозиції) від 15.03.2010 № 6193. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37290 (дата звернення: 01.04.2026).

13. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації : інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу. Київ : Центр Разумкова, 2011. 84 с. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

14. Проект Закону про парламентську опозицію від 19.03.2014 № 4494. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Висновок на проект Закону України «Про парламентську опозицію» (реєстр. № 1211-1 від 12.09.2019). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00482A?an=3> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Створити закон про опозицію відповідно до Конституції : електронна петиція № 22/088688-еп. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/88688> (дата звернення: 01.04.2026).

17. Про Робочу групу з підготовки комплексних законодавчих пропозицій щодо внесення змін до законів України у сфері парламентського права : розпорядження Голови Верховної Ради України від 24.11.2021 № 431. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216814.html> (дата звернення: 01.04.2026).

References:

1. Maslovska O. M. Stanovlennia poniattia «politychna opozytsiia» v zarubizhnii ta vitchyzniani polityko-pravovii dumtsi. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. 2012. Vyp. 3 (34). S. 73–79.

2. Polishchuk I. O. Instytut politychnoi opozytsii. *Politychne zhyttia*. 2020. № 2. S. 46–51.

3. Politychna vlada i opozytsiia v Ukraini: porivnialnyi analiz iz zarubizhnymy krainamy : monohrafiia / za red. F. M. Rudycha. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 488 s.

4. Zozulia O. I. Suchasnyi stan i problemy pravovoho statusu parlamentskoi opozytsii v Ukraini. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2021. № 2. S. 21–27.

5. Shumeiko Z. H. Pravovi harantii diialnosti parlamentskoi opozytsii v Ukraini (2022–2023 rr.). *Rehionalni studii*. 2025. Vyp. 41. S. 101–106. URL: <http://regionalstudies.uzhnu.ua/archive/41/19.pdf>

6. Zubrytska D. Instytut politychnoi opozytsii v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Politolohiia, sotsiolohiia, filosofii*. 2010. Vyp. 15. S. 141–144.

7. Tkachenko T. Opozytsiia yak politychnyi instytut i forma suspilnoho protestu. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 5. S. 40–42. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8476c6de-db2e-41a6-b031-52e72f39ded2/content>

8. Orlovskiy V. Politychna opozytsiia: osnovni kvalifikatsiini vymiry. *Naukovi pratsi. Politolohiia*. 2012. Vyp. 192, t. 204. S. 41–42.

9. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2026).

10. U Verkhovni Radi Ukrainy zareiestrovano projekt zakonu «Pro opozytsiinu politychnu diialnist», vneseny narodnymy deputatamy M. Komarom ta T. Chornovolom. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/4565.html> (дата звернення: 01.04.2026).

11. Projekt Zakonu pro parlamentsku opozytsiiu vid 12 sichnia 2007 roku № 2885. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2885&skl=6 (дата звернення: 01.04.2026).

12. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» (shchodo parlamentskoi opozytsii) vid 15 bereznia 2010 roku № 6193. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=37290 (дата звернення: 01.04.2026).

13. Opozytsiia v Ukraini: stan i umovy diialnosti, vidnosyny z vladoiu, perspektyvy yikh normalizatsii : informatsiino-analitychni materialy do kruhloho stolu. Kyiv: Tsentrazumkova, 2011. 84 s. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

14. Projekt Zakonu pro parlamentsku opozytsiiu vid 19 bereznia 2014 roku № 4494. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Vysnovok na projekt Zakonu Ukrainy «Pro parlamentsku opozytsiiu» (reiestr. № 1211-1 vid 12 veresnia 2019 roku). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI00482A?an=3> (дата звернення: 01.04.2026).

16. Stvority zakon pro opozytsiiu vidpovidno do Konstytutsii : elektronna petytsiia № 22/088688-ep. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/88688> (дата звернення: 01.04.2026).

17. Pro Robochu hrupu z pidhotovky kompleksnykh zakonodavchykh propozytsii shchodo vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy u sferi parlamentskoho prava : rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 24 lystopada 2021 roku № 431. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216814.html> (дата звернення: 01.04.2026).

Стаття надійшла до друку 06 квітня 2026 року